अथान्नपूर्णा भैरवी ।
प्रणवं भुवनेशानि ! श्रीबीजं कामबीजकम् ।
हृदन्ते भगवत्यन्ते माहेश्वरिपदं ततः ।
अन्नपूर्णे ठद्वयगलं विद्येयं विंशदक्षरी ॥ १४ ॥"
इति तन्त्रसारे भैरवीमन्त्रपरिच्छेदः ॥ रागिणी-विशेषः । सा च भैरवरागस्य पत्नी । यथा,—
"भैरवी कौशिकी चैव भाषा वेलावली तथा ।
वङ्गाली चेति रागिण्यो भैरवस्यैव वल्लभाः ॥"
मतान्तरे मालवरागस्य पत्नी । यथा,—
धानसी मालसी चैव रामकीरी च सिन्धुड़ा ।
आशावरी भैरवी च मालवस्य प्रिया इमाः ॥"
अस्या ध्यानं यथा,—
"सरोवरस्या स्फटिकस्य मन्दिरे
सरोरुहैः शङ्करमर्चयन्ती ।
तालप्रयोगप्रतिबद्धगीति-
र्गौरीतनूर्नारद भैरवीयम् ॥"
अस्या गानसमयः पूर्वाह्णकालः । यथा,—
"विभावा ललिता चैव कामोदी पटमञ्जरी ।
रामकीरी रामकेली वेलोयारी च गुञ्जरी ॥
देशकारी च शुभगा पञ्चमी च गड़ा तुड़ी ।
भैरवी चाथ कौमारी रागिण्यो दश पञ्च च ।
एताः पूर्वाह्णकाले तु गीयन्ते गायनोत्तमैः ॥"
इति सङ्गीतदामोदरः ॥ ● ॥
हनूमन्मते एषा सम्पूर्णजातिः । अस्याः सप्तस्वरविन्यासक्रमः मध्यमपञ्चमधैवतनिषादषड्जर्षभगान्धाराः । अस्या ग्रहं मध्यमस्वरः । शरद्ऋतौ प्रभाते अस्या गानसमयः । रागमालायां अस्याः स्वरूपम् । अष्टवयस्का । सुरूपा । सुनेत्रा । विस्तारवदना । पिङ्गलकेशा । कोमलाङ्गी । रक्तवर्णा । श्वेतवसना । गलग्रोथितचम्पकमाला । प्रफुल्लपद्मयुक्तपर्वतगुहायां शिवपूजापरायणा । तत्र मञ्जीरवादका गायन्ति च ॥ ● ॥ कल्लिनाथधोमेश्वरभरतमतेष्वेवम् ॥

भैषजं, क्ली, (भेषजमेव संज्ञायां स्वार्थे वा अण् ।) लावकपक्षी । इति जटाधरः ॥ भेषजच ॥

भैषज्यं, क्ली, (भेषजमेवेति । भेषज+"अणञावसयेतिहमेषजान् ञाः ।" ५ । ४ । २३ । इति ञाः ।) औषधम् । इत्यमरः । २ । ६ । ५० ॥ (अस्य पर्य्यायो यथा,—
"भैषज्यं भेषजञ्चायुर्दमगदमौषधम् ॥"
इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥
"तदेव युक्तं भैषज्यं यदारोग्याय कल्पते ।"
इति चरके सूत्रस्थाने द्वितीयेऽध्याये ॥)

भोः, [स्] अ, (भातीति । भा+बाहुलकाद् डोसिः ।) सम्बोधनम् । तत्पर्य्यायः । प्याट् २ पाट् ३ अङ्ग ४ हे ५ है ६ । इत्यमरः ।३।४।७। हंहो ७ हुम् ८ हो ९ अरे १० अये ११ अयि १२ । इति भरतः ॥ (यथा, मार्कण्डेये । ३ । ५२ ।
"भो भो विप्रेन्द्र ! बुधस्य बुद्धा बोधं बुधालक ! ।")
प्रश्नः । विषादः । इति शब्दरत्नावली ॥

भोक्तव्यं, त्रि, (भुज+कर्म्मणि तव्यत् ।) भोजनीयम् । भोज्यम् । यथा,—
"यत्नेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं पुष्टिवर्द्धनम् ।"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥
"अलाबू वर्त्तुलाकारा वार्त्ताकी दुग्धवर्द्धिका ।
प्राणान्तेऽपि न भोक्तव्या दुग्धवर्गा कलम्बिका॥"
इति कर्म्मलोचनच ॥
(कर्म्मणि अनुभवनीये । यथा च देवीभागवते । ११ । ७ । २८ ।
"प्रारब्धं किल भोक्तव्यं शुभं वाप्यथवा शुभम् ।
उद्यमस्तद्वशे निलं कारयत्येव सर्व्वथा ॥")

भोक्ता, [ऋ] त्रि, (भुज्+कर्त्तरि तृच् ।) भोजनकर्त्ता । यथा,—
"यज्ञेश्वरो हृषीकेशः
भोक्ताव्ययात्मा हरिरीश्वरोऽत्र ।"
इति ब्राह्मप्रयोगतत्त्वम् ॥
सुखादिभोगकर्त्ता यथा,—
"कर्त्ता च देही भोक्ता च आत्मा भोजयिता सदा ।
भोगो विभवभेदश्च निष्कृतिर्मुक्तिरेव च ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे २३ अध्यायः ॥
अथ भोक्तुर्लक्षणं यथा, पाकरावेश्वरे ।
"स्नातः सुधौतदृढसुन्दरशुक्लवासा-
स्तत्कालधौतचरणः सह पुत्रमित्रैः ।
सन्ध्यां प्रसन्नहृदयो रसपाकवेद्यां
भोक्ता विशेच सततं हि सहात्मवेद्यैः ॥
मृदुतूलमये स्थूले चारुवस्त्रावगुण्ठिते ।
आसने प्राङ्मुखो भोक्तोपविशेद्दाप्युदङ्मुखः ॥"
(भोजनकर्त्तरि यथा,—
"यदा कारणमासाद्य भोक्तॄणां छन्दतोऽपि वा ।
अनेकत्रयोगित्वाच्छाश्वतस्तान् विनिर्दिशेत् ॥"
इति सुश्रुते सूत्रस्थाने ४६ अध्यायः ॥
"भोक्तारं विजने रम्ये निःसम्बाधे शुभे शुचौ ।
सुगन्धिपुष्परचिते रम्ये देशेऽथ भोजयेत् ॥"
इति च तत्रैव तदध्याये ॥
यथा च सांख्यशास्त्रे भोक्ता भोगकर्त्ता पुरुषः । सति भोगज्ञाने भोक्तृज्ञानं भवतीति तल्लक्षणमाह ।"चिदवसानो भोगः ।"इति सांख्यसूत्रम् ।१। १०४।पुरुषस्वरूपे चैतन्ये पर्य्यवसानं यस्येतादृशो भोगः चिद्विरित्यर्थः । राज्ञो भृत्यवर्गः यथा, स्वामिने भोग्यजातमर्पयति, तथा, इन्द्रियाणि विषयजातं स्वस्वग्राह्यं गृहीत्वा अन्तःकरणप्रतिबिम्बिताय पुरुषाय अर्पयति, स च पुरुषः प्रतिबिम्बग्रहणमात्रेण विषयजातं भुङ्क्ते प्रकाशयतीत्यर्थः । पुरुषस्य भोगः प्रतिबिम्बादानमात्रं अन्येषान्तु पुरुषादिः । ईदृशः परिणामरूपो भोगः पुरुषे निषिध्यते । "बुद्धे भोगि इवात्मनि ।" इत्यादिभिरिति । एतादृक् तया पुरुषः भोगकर्त्ता वा भोक्ता ॥" इति तद्भाष्ये विज्ञानभिक्षुः ॥

भोक्ता [ऋ] पुं, (भुङ्क्ते जीवरूपेणेति, भुनक्ति पालयतीति वा भुज+तृच् ।) विष्णुः । यथा,—
"भानिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः ।"
इति महाभारते तस्य सहस्रनामस्तोत्रम् ॥
भर्त्ता । इति हेमचन्द्रः । ३ । ६१ ॥

भोगः, पुं, (भुज्यतेऽसौ इति । भुज+घञ् ।) सुखम् । स्त्र्यादिभृतिः । पण्यस्त्रीणां भृतिर्भाड़िः । आदिना हस्त्यश्वादिकर्म्मकराणाञ्च भृतिः । सर्पस्य फटा । सर्पशरीरम् । इत्यमरभरतौ । ३ । ३ ।२३। (यथा, रघौ । ९ । ५६ ।
"लक्ष्यते स्म तदनन्तरं रविः
बहुभौमपरिवेशमण्डलः ।
वैनतेयशमितस्य भोगिनः
भोगवेष्टित इव श्रुतो मणिः ॥")
धनम् । (यथा, ऋग्वेदे । ३ । ३४ । ६ ।
"हिरण्ययसुतभोगं ससान हत्वी दस्यून् प्रार्य्यं वर्णमावत् ॥"
"हिरण्ययं सुवर्णमयं भोगं धनम् ॥" इति तद्भाष्ये सायणः ॥) गृहम् । (यथासुस्त्रिग्रेव मन्त्रे । "भोगशब्दव्याख्याने भुज्यतेऽस्मिन्निति भोगो गृहं वा ससान अर्थिभ्यो ददौ ।" इति सायणः ॥) पालनम् । अभ्यवहारः । इति मेदिनी । गे, १६ । सर्पः । देहः । मानम् । इति शब्दरत्नावली ॥●॥ पुण्यपापजननयोग्यकालः । यथा,—
"अतीतानागतो भोगो नाथः पञ्चदश स्मृतः ॥"
इति तिथ्यादितत्त्वे संक्रान्तिप्रकरणम् ॥
(पुरम् । यथा, ऋग्वेदे । ५ । २६ । ६ ।
"नव यदस्य नवतिञ्च भोगान्
साकं वज्रेण मघवा विवृश्चत् ।"
भोगान् पुराणि । इति तद्भाष्ये सायणः ।)
भूम्यादीनां भोगो यथा । त्रिपुरुषभोगमात्र आसः ।
"प्रपितामहेन यद्भुक्तं तत्पुत्रेण विना च तत् ।
तौ विना यस्य पित्रा च तस्य भागस्त्रिपौरुषः ॥
पिता पितामहो यस्य जीवेच्च प्रपितामहः ।
त्रयाणां जीवतां भोगो विज्ञेयस्त्रिकपूरुषः ॥
नारदः ।
तथारूढविवादस्य प्रेतस्य व्यवहारिणः ।
पुत्रेण सोऽर्थः संशोध्यो न तं भोगो विवर्त्तयेत् ॥"
इति व्यवहारतत्त्वम् ॥
विभवभेदः । यथा,—
"कर्त्ता च देही भोक्ता च आत्मा भोजयिता सदा ।
भोगो विभवभेदश्च निष्कृतिर्मुक्तिरेव च ॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे २३ अध्यायः ॥
(बहुभेदः । यथा, कामन्दकीयनीतिसारे । १६ । अध्याये । ४१ । ४८ । ५४ । श्लोकेषु ।
"यदि स्याद्रूपवाहुल्यं तदा भागः प्रकीर्त्तितः ।
मण्डलोऽसंहतो भोगो दण्डस्त्रेति मनीषिभिः ।
गोमूत्रिका हि सञ्चारी शकटो मकरस्तथा ।
भोगभेदाः समाख्यातास्तथा परिपतन्तकः ॥
असंहतास्तु बहवो भोगबृहाश्च प्रथधा ॥")